

IN VOGELVLUCHT

DE DEELLEN

Paul Paris

Ten noorden van Heerenveen ligt het natuurgebied De Deelen. De deels vergraven strokenverkaveling is een gevolg van veenwinning in de afgelopen eeuwen. Fraai ontwikkelde verlandingsvegetaties in open water geven een bijzondere waarde aan dit laagveenreservaat.

Het natuurreservaat De Deelen ligt in het centrale deel van Friesland dat ook wel het Lage Midden wordt genoemd, dat begrensd wordt door de cirkel Drachten-Heerenveen-Lemmer-Sneek. Dit laag gelegen gebied van vergraven en onvergraven veengronden ligt geklemd tussen twee landschappelijke eenheden; in het westen het zeekleigebied van de voormalige Middelsee en in het oosten de hoger gelegen zandgronden van de Noordelijke en Zuidelijke Wouden. Deze landschappelijke eenheden zijn een gevolg van de geologische ontstaansgeschiedenis van Friesland.

Het Middelsee-estuarium heeft een belangrijke rol gespeeld bij het ontstaan van het Friese kustgebied. In aanleg was het estuarium een dalvormige laagte in de Pleistocene zandondergrond, met een globale noord-zuid richting. In het vroeg-Atlanticum (5500 jaar vóór Christus) bereikte de zee via dit dal de noordkust van het tegenwoordige Friesland. Door de stijging van de zeespiegel gedurende de rest van het Holoceen drong de zee dieper landinwaarts. Tegelijkertijd werd zand en klei afgezet, de basis van het tegenwoordige zeekleidistrikt.

De voortgaande ophoging van het zeekleigebied belemmerde gaandeweg de ontwatering van de hoger gelegen zandgronden in het achterland. De oer-Borne en oer-Tjonger waren hier belangrijke rivieren. Door stagnerende waterafvoer in het benedenstroomse deel van deze rivieren, ontstond op de grens van het zeekleidistrikt en het achterland een drassig gebied waar veengroei mogelijk werd. Aan de rand van het Middelsee-estuarium ontstond aldus een veengordel, het latere Lage Midden.

Tot aan de Middeleeuwen nam de invloed van de zee door het dichtslibben van de Middelsee geleidelijk af. De eerste bewoners vestigden zich reeds vanaf de 5e eeuw voor Chr. in het Middelseegebied op de oevers van krsken. Later werden hier de eerste terpen opgeworpen. Na de terpentijd, met de aanleg van de eerste dijken, verspreidde de bewoning zich ook buiten het zeekleigebied. Rond de Middeleeuwen werden de eerste dijken omstreeks de 10e eeuw aangelegd. Daarna werd langzamerhand ook het aangrenzende veengebied van het Lage Midden gekoloniseerd. Centra van kolonisatie waren de ten zuiden van De Deelen gelegen dorpen Luinjeberd en Tjalleberd, van waaruit de bevolking zich verspreidde over het veengebied dat door middel van greppels werd ontwaterd. Uit deze tijd stamt de nu nog aanwezige opstreckende strokenverkaveling.

Door de ontwatering van het veen kwam het gebied door inklinking gaandeweg lager te liggen. Bovendien fungeerde de veengordel als boezemgebied van het aangrenzende hoger gelegen Middelseegebied. Het gevolg was dat grote delen van het Lage Midden regelmatig door overstromingen werden geteisterd. Vanaf 1200 werd daarom de bewoning op de meeste plaatsen opgegeven. De bewoners trokken naar de hoger gelegen zandgronden. Het verlaten veengebied bleef als hooiland in gebruik. De uit blauwgrasslanden bestaande vegetatie werd door het slib van het overstromingswater regelmatig bemest. Het landgebruik van periodiek onder water staande hooilanden duurde tot in de 19e eeuw, waarna door een betere waterbeheersing in het Lage Midden een einde

kwam aan de overstromingen. Vanaf die tijd wordt de streek als weidegebied gebruikt. Naast het agrarisch landgebruik van het Lage Midden was de veenwinning belangrijk. Reeds in het jaar 79 doet de Romeinse geschiedschrijver Plinius hiervan melding. In zijn *Historia Naturalis* schrijft hij: 'Friezen en Chauken gebruiken voor brandstof een soort modder, die ze meer in de wind dan in de zon drogen'.

Dit citaat illustreert het eeuwenoude gebruik van veen als brandstof. In de 15e eeuw was turf voor de bewoners van kloosters en stinzen een belangrijke brandstof. Na 1550, toen de uitvoer van turf uit Holland werd verboden, nam de veenexploitatie in Friesland sterk toe. Belangrijk handelscentrum voor turf werd Heerenveen. In 1599 werd vanuit deze plaats de Schoterlandse Compagnonsvaart gegraven. Via talrijke zijwijken werd het veengebied in noordelijke richting ontgonnen. Omstreeks 1700 was het gebied ten zuiden van Luinjeberd en Tjalleberd grotendeels afgegraven.

Het gebied ten noorden van deze dorpen (waar nu De Deelen in ligt) was nog onontgonnen en als hooiland in gebruik. Eerst tegen het einde van de 18e eeuw werd hier met de vervening begonnen. Deze streek vormt de overgang naar het zeekleigebied. Plaatselijk ligt hier een kleilaag over het veen. Naar het noorden gaande neemt deze kleilaag toe. Dit z.g. klei-op-veengebied grenst aan De Deelen.

Op de luchtfoto ligt het klei-op-veengebied op de achtergrond, het is in gebruik als weidegrond. De kijkrichting is volgens de opstreckende verkaveling, in noordwestelijke richting. Tussen de uitgeveende stroken (de petgaten) zijn smalle stroken land (de zetwallen) overgebleven. De turf werd op deze stroken onvergraven veengrond gedroogd. Naarmate de vervening vorderde, werden de zetwallen steeds smaller. Op de brede zetwal op de voorgrond van de foto wordt nu op kleine schaal veen voor kachelbrandstof gegraven. De turfjes liggen op pallets te drogen. In de petgaten, met name de smalle waar niet teveel golfslag is (oa. links op de foto), kan gemakkelijk weer verlanding optreden. Hierbij komen verschillende stadia voor. Kenmerkende plantengemeenschappen zijn oa. waterlelie, gele plomp en kikkerbeet van het open water; riet, zegges en lisdodde van het meer ondiepe water en tenslotte elzenbroek als eindstadium van verlanding. Via een door Staatsbosbeheer aangelegde wandelroute over paden en bruggen (rechts op de foto) zijn deze typische laagveenvegetaties goed ontsloten. ●